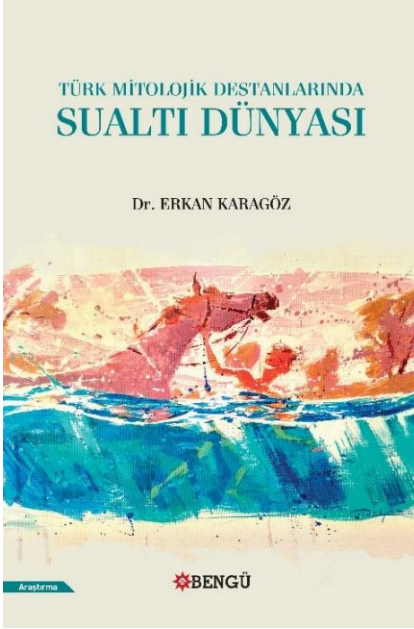

KARAGÖZ, Erkan. (2023). TÜRK MİTOLOJİK DESTANLARINDA SUALTI DÜNYASI. Ankara: Bengü Yayınları, 188 sayfa.

Metehan ŞENTÜRK*

Türk Mitolojik Destanlarında Sualtı Dünyası adlı eserde isminden de anlaşılacağı üzere anlatılarda fantastik bir mekân olarak tasavvur edilen sualtı dünyası ve o dünyanın motifleri incelenmiştir. Türk anlatılarında bulunan yeryüzü, yeraltı ve gökyüzü dünyalarının birer mekân olarak geçtiği bilinmektedir. Bu mekânlardan yeryüzü, orta dünya şeklinde anılmakta; burada insan, hayvan, cin, peri ve dev gibi varlıkların yaşadığı anlatılmaktadır. Yeraltı dünyası, aşağı dünya olarak bilinmekte; burada şeytani ve kötü ruh gibi varlıkların yaşadığı ifade edilmektedir. Gökyüzü dünyasından, yukarı dünya olarak söz edilmekte; burada tanrı, melek ve iyi ruh gibi varlıkların yaşadığı anlatılmaktadır. Türk anlatılarında bir mekân olarak

sualtı dünyası, bu üç dünyaya göre fazla geçmese de böyle bir dünyanın varlığı çeşitli yönleriyle incelenerek Karagöz'ün bu eserinde ortaya konulmuş ve literatüre dâhil edilerek daha bilinir hâle getirilmiştir.

Karagöz, eserinin ön sözünde bu konuyu 2009 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlayıp sunduğunu ve zamanla bu çalışmasının bir hayli popülerleşmesinden dolayı da kitaplaştırmaya karar verdiğinin açıklamasını yapmıştır. Karagöz, yine burada tez çalışmasının tamamını basımdan önce titizlikle gözden geçirdiğini, bazı düzeltme, ekleme ve çıkarmalar yaptığını belirtmiştir.

* Araş. Gör.-Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Ordu-metehansenturk@odu.edu.tr (Orcid: 0000-0002-5657-077X)

Eser; *Giriş* ve *Sonuç* bölümlerinin dışında *Sualtı Dünyasının Geçtiği Mitolojik Destanların Özetleri* ile *İnceleme ve Değerlendirme* olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır.

Eserin *Giriş* bölümünde ilk önce mit ve mitoloji üzerine yapılmış çeşitli görüş ve tanımlar verilmiş ve mitolojik âlemlerden söz edilmiştir. Ardından dünya üzerindeki Yunan, Roma, Ortadoğu (Sümer, Hitit, Babil, Ugarit, Mısır, İbrani), Çin, Kızılderili, Nart (Kafkas) ve genel olarak Türk mitlerindeki su ve sualtı dünyasıyla ilgili mekân ve motifler hakkında bilgiler verilmiştir. Karagöz, su ve anlatı ilişkisine dair burada yaptığı değerlendirmede şu ifadelerde bulunmuştur: *Bilimsel açıdan incelendiğinde yapısı bakımından basit bir bileşime sahip olan su, bu basitliğin altında barındırdığı sırlarla evrendeki gizemin büyük bir parçasıdır. Evrenbilimcilerin bir numaralı tezi, Suyun bulunduğu bir yerde mutlaka bir organizmanın yaşadığı yaşam alanı vardır. şeklindedir. [...] İnsanlığın ve tabiatın belki de evrenin yaşam için en önemli elementi olan su, bir kült olarak insanoğlunun sözlü edebî anlatılarında birbirine benzer şekilde yer almıştır. Bu önemine bağlı olarak birçok kültürün yaratılış miti su ile ilişkilendirilir. Su “arketip” bir motif olarak evrensel bir semboldür ve bütün kültürlerde yaratılışla ilgilidir. Su, tabiata can verdiği gibi toplumun bilincini yansıtan edebî türlerden biri olan destanlarda bir yaşama mekânı olarak sualtında tasavvur edilen bir dünya şeklinde de görülebilmektedir. Türk Destanlarında Sualtı Dünyası adlı çalışmamızı yaparken diğer dünya mitolojilerinde ve Türk destanlarında su kültü ile ilgili birçok motifin benzer özelliklerde olduğunu gördük (s. 17-18). Türklerin kadim ata yurdu, denizlere ve okyanuslara kapalı Orta Asya bozkırları olduğu ve mitlerin en eski çağlara uzanan anlatıların parçalanmış kalıntıları olduğu düşünülünce Karagöz’ün bu görüşleri oldukça çarpıcı ve aydınlatıcıdır.*

Çalışmanın birinci bölümü “Sualtı Dünyasının Geçtiği Mitolojik Destanların Özetleri” adını taşımaktadır. Bu bölümde sualtı dünyasına ait motiflerin tespit edildiği sekiz destanın geniş özetleri verilmiştir. Bir bakıma manzum ya da manzum-mensur karışık biçimde olan destanlar tamamen mensur biçime dönüştürülmüştür. Bu destanların adları ve ait oldukları Türk boylarının bilgileri şöyledir: *Akbuzat* (Başkurt), *Zayatülek ile Hıvıhlıv* (Başkurt), *Akhak Kola* (Başkurt), *Zayatülek Sısulı* (Tatar), *Ösküs Uul* (Altay), *Kangıvay-Mergen* (Tuva), *Karattı Pergen* (Şor), *Alavgan ve Karaşavay* (Karaçay-Malkar).

Karagöz, eserinin ikinci bölümünde, “İnceleme ve Değerlendirme” ana başlığı altında muhtevasında sualtı dünyasıyla ilgili motifler tespit ettiği mitolojik destanları çeşitli yönlerden mütalaa etmiştir. Karagöz, bunun için incelemeye tabii tuttuğu, yukarıda bilgileri verilen sekiz mitolojik destanı aynı şekilde irdelemek için bir ölçüt belirlemiş, bu ölçütte yer verdiği öğeleri de aynı zamanda alt başlık olarak kullanmıştır: “1. Destan Hakkında Bilgi 2. Destan Kahramanları 2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar 2.2. İkinci ve

Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar 3. Mekân 3.1. Yeryüzü Dünyasında 3.2. Sualtı Dünyasında 4. Zaman 5. Destanda Sualtı Dünyası”.

Karagöz'ün birinci ölçütte verdiği bilgilerden hareketle incelediği destanlar hakkında burada da kısaca bilgiler vermek yerinde olacaktır. **Akbuzat Destanı**; Başkurt destanları arasında yer alan mitolojik kahramanlık destanlarından birisidir. Aynı zamanda yine bir Başkurt mitolojik kahramanlık destanı olan *Ural Batır* destanının devamı niteliğindedir. Manzum-mensur karışık bir biçimde derlenip yazıya geçirilen destanda, sualtı dünyasının canlıları ve motifleri destancı tarafından oldukça ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Eserin özgün metni Metin Ergun ve Gaynislam İbrahimov'un, *Başkurt Halk Destanları* adlı eserinden elde edilmiştir (s. 93). **Zayatülek ile Hıvhılıv destanı**; mitolojik özellikler taşıyan sosyal hayat konulu bir Başkurt destanıdır ve manzum-mensur karışık biçimde derlenip yazıya geçirilmiştir. Karagöz, çalışmasında bu destanın çeşitli varyantları hakkında bilgiler vermiştir. Destan, hem yeryüzü dünyasında hem sualtı dünyasında geçmekte, bir kahramanlık anlatısından iki farklı dünyaya mensup kahramanların aşkı etrafında anlatılmaktadır. Eserin özgün metni *Başkurt Halk Destanları* adlı kitaptan elde edilmiştir (s. 112). **Akhak Kola destanı**; Başkurt destanlarından birisi olarak “*hayvancılığa bağlı bir destan*” olarak nitelenmiştir. Destanın başkahramanı olağanüstü özelliklere sahip olan bir attır. Manzum-mensur karışık biçimde olan destanda başkahramanın atalarının yurdu sualtı dünyası olarak betimlenmiştir. Eserin özgün metni *Başkurt Halk Destanları* adlı kitaptan elde edilmiştir (s. 120). **Zayatülek ile Sısulı destanı**; Tatar Türklerinin masalsı mitolojik unsurlar barındıran destanı olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Manzum-mensur karışık olarak derlenip yazıya geçirilen destan, Zayatülek ile Hıvhılıv adlı Başkurt destanının Tatar varyantıdır ve bu destanda da iki farklı dünyaya ait erkek ve kadın kahramanların aşkı anlatılmıştır. Fatih Urmançı'nın, Vedat Kartalcık ve Caner Kerimoğlu tarafından aktarılan *Tatar Destanları I* çalışmasındaki özgün metin esas alınmıştır (s. 124). **Ösküs Uul destanı**; Altay Türklerine ait tamamı manzum nitelikte olan bir destandır ve İbrahim Dilek'in *Altay Destanları II* adlı eserinden kaynak alınarak incelenmiştir. Eser, İbrahim Dilek tarafından Altaylardan bizzat derlenip yazıya geçirilmiştir. Destanda, sualtı dünyası ayrıntılı bir şekilde geçerken, Türk mitolojisinin derinliği de başka açılardan yansıtılmaktadır. Karagöz, bu destanın çeşitli varyantlarından da bahsetmiştir (s. 135-136). **Kangıvay – Mergen destanı**; tamamı manzum biçimde olan bir Tuva destanıdır. Mehmet Aça ve Metin Ergun tarafından hazırlanan *Tuva Kahramanlık Destanları* isimli kitaptaki destan metni kaynak alınmıştır. Destana ait varyantların ilk derleme çalışmaları G. N. Potanin tarafından ve sonrasında yapılan yayınlarla oluşmuştur. Destanda sualtı dünyası motifleri diğerlerine nazaran daha az geçmektedir (s. 155-156). **Karattı Pergen destanı**; Şorlara ait kahramanlık destanı olarak Wilhelm Radloff tarafından derlenip yazıya geçirilmiştir. Destanın konusu başkahramanın, Gökdeniz'in dibindeki bir boğayla olan dişe diş

mücadelesidir. Gökyüzü dünyası, yeryüzü dünyası, yeraltı dünyası ve sualtı dünyasına ait mitolojik unsurları aynı anda bünyesinde bulundurması bakımından dikkat çeken destan Metin Ergun'un, *Şor Kahramanlık Destanları* isimli kitabından bu çalışmaya dâhil edilmiştir (s. 166). **Alavşan ve Karaşavay** destanı bir Karaçay-Malkar destanı olarak bu çalışmada yer almıştır. Gemuda isimli olağanüstü özelliklere sahip olan "at", Nart ülkesi yakınlarındaki bir gölden çıkarak gelmektedir. Ufuk Tavkul'un *Karaçay-Malkar Destanları* isimli kitabındaki metin esas alınmıştır (s. 176).

Karagöz, incelemesinin ikinci ölçütünde bu mitolojik destanlarda geçen kahramanlar ile varlıklara yer vermiştir. Bunu yaparken onların önem derecelerini göz önünde bulundurmuş, "birinci dereceden kahramanlar" ve "ikinci ve üçüncü dereceden kahramanlarla varlıklar" şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Karagöz, bu destan kahramanları ile varlıklarını bir mitoloji veya sözlü anlatılarla ilgili tematik bir sözlükte madde başı olabilecek şekilde tanımlamış ya da açıklamıştır. Eserden bununla ilgili olarak ilk ikisi birinci dereceden, son ikisi ikinci dereceden kahramanlar ya da varlıklardan olan dört adet örnek seçilmiştir: "**Akbuzat**: Kanatlı, uçabilen ve konuşabilen efsanevi tulpardır. Bu at, Ural Batır adlı Başkurt kahramanlık destanındaki başkahraman Ural Batır'ın atıdır. Bu atı Şülgen Padişah, Ural Batır'ın ölümünden sonra adamlarına çaldırtmış ve sualtı dünyasında bir kaleye kapattırıştır. Sualtı dünyasında Hevben bu atı bulup ele geçirir. Akbuzat, sahibinin başı dertte olduğu zaman, sahibinin onun yelesinden ve kuyruğundan aldığı kıllardan birisini yakınca göz açıp kapayıncaya kadar imdadına koşmaktadır. Akbuzat, destanda kahramanın en önemli yardımcısı olup, gerektiğinde akıl vererek yol göstermekte, gerektiğinde ise onunla birlikte düşmana karşı savaşmaktadır. Akbuzat'ın ağzındaki köpük, yaralara sürülünce hemen yarayı iyileştirmektedir (s. 94)."
"**Sısulı (su kızı)**: Destan başkahramanının âşık olduğu ve sualtı dünyası padişahının kızı olan olumlu destan başkahramanıdır. Eşsiz güzellikteki bu destan kahramanı, güzelliği ile destanın başkahramanını büyüleyip aklını başından alır, onun sualtı dünyasına gelmesine neden olur. Sısulı, ilk önce Zayatülek'i kendinden uzaklaştırmaya çalışır. Daha sonra o da Zayatülek'e âşık olur ve onun için çeşitli fedakârlıklarda bulunur (s. 125)."
"**Kırgan Bel ile Mezil**: Sug Haan, Kangıvay-Mergen'in cesedini bulmak için denizin dibinde bir meclis toplamıştır. Bu meclise, Sarı Deniz'in tüm canlıları katılmıştır. Toplantı, tam olumsuz sonuçlanacakken gelen ve Kangıvay-Mergen'in cesedinin yerini söyleyen destan kahramanlarıdır. Bu özelliklerinden dolayı olumlu destan kahramanları olarak değerlendirilirler (s. 158)."
"**Puspas Pulan (dişi)**: Karattı Pergen'in uçsuz bucaksız gök denizin dibine inip mücadele ettiği destan kahramanıdır. Puspas Pulan, destanda bir boynuzu bir uçtan, bir boynuzu diğer uçtan çıkan, iki kulağı iki kara teke gibi olan korkunç bir yaratık olarak tasvir edilmiştir. Denizin dibinde yedi yıl süren mücadelenin sonunda Karattı Pergen, Puspas Pulan'ı öldürmüş ve onun derisini giyip su yüzüne çıkmıştır (s. 168)."

Karagöz, incelemesinin üçüncü ölçütünde bu mitolojik destanlarda geçen mekânları ele almış, “yeryüzü dünyasında” ve “sualtı dünyasında” olmak üzere iki ayrıma gitmiş, bunlarda geçen yer tasvirlerindeki bilgilerden faydalanarak her iki mekânın fizikî bilgilerini çıkarmaya çalışmıştır. Sadece sualtı dünyasına değil, aynı zamanda yeryüzü dünyasına da yer vermesinin sebebi başkahramanın, sualtı dünyasına olan macerasındaki başlangıç noktasının ya da geçiş alanının yeryüzü dünyası olmasıdır. Karagöz, ayrıca destanlarda, eğer coğrafi bir yer ismi geçiyorsa, o yerin izini sürmüş, günümüz haritalarındaki konumunu bulmaya çalışmıştır. Zayatülek ve Sıslu adlı Tatar destanındaki iz sürümü şu şekilde yapmıştır: “Destanda geçen Asılı Göl (Açılı Göl) isminden hareket edersek bu göl günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde özerk bir cumhuriyet olan Başkurdistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Destanda geçen yüksek Kaşka Dağı da bu gölün kibleye bakan tarafındadır. Destancının örnek vermek için isim olarak kullandığı Dim boyu, Başkurdistan sınırları içinde yer alan Dim Irmağı ile alakalıdır. [...] Balkan, Türk lehçelerinde “dağ” anlamına gelen bir kelimedir. Bu konuda Abdülkadir İnan, şu bilgileri vermektedir: “Balkan yahut başka bir lehçeye göre Balhan, Hazar Denizi kıyısında, Amuderya ırmağının eski yatağı olan Özboy’un denize ulaştığı yerin kuzeyinde bulunan sıradağların adıdır. Bu dağlara Büyük Balhan denir. Bunun güneyinde bulunan ve sıra dağlardan büsbütün ayrı duran başka bir dağa da Küçük Balhan denir. Balkan dağı adına Kazak, Kırgız ve Başkurtların folklorunda da rastlanır. Bu Türk boyları gerek Türkmen Balkan’ından, gerek Osmanlı Balkan’ından çok uzaklarda yaşayan Türklere aittir. Başkurt ülkesinde, Ural Dağlarının orta bölgesinde, Dim ırmağından sekiz kilometre ve Ufa şehrinden on altı kilometre uzaklıkta Balkan adını taşıyan bir dağ vardır (İnan, 1987: 619-621). Bu bilgilere ilâve olarak İnan, Avrupa kıtasındaki Balkanlar adının, Peçenekler zamanında buraya taşınmış bir ad olduğu kanaatindedir (s. 127).”

Karagöz, incelemesinde dördüncü ölçüt olarak bu mitolojik destanlardaki “zaman” ilkesini başkahramanlar üzerinden ele almıştır. Onların en başından sonuna kadarki maceralarının evrelerini; büyüme motifleri, erginlenme motifleri, yaş motifleri, belirli bir sürenin (gün, ay, yıl) sayısıyla verilmesi motifleri gibi zamansal ifadelerin geçtiği motiflerle ortaya koymaya çalışmıştır. Karagöz, ayrıca destancının anlatı içerisinde olayları özetleme yaparken zamanı ileri ya da geri sarması ile masallarda yer alabilecek türdeki zaman ifadeleriyle başlayış, geçiş ve bitiş biçimindeki formel sözleri kullanmasını bu ölçüt içerisinde değerlendirmiştir.

Karagöz, incelemesinin beşinci ölçütünde bu mitolojik destanların sualtı dünyasında geçen bölümlerini hem transkripsiyonlu özgün biçimiyle hem de Türkiye Türkçesine aktarılmış biçimiyle karşılıklı olarak iki sütunda vermiştir. Bu kısım, anlatılar üzerine sualtı dünyasıyla yapılacak sonraki çalışmalarda araştırmacılara kolaylık sağlaması açısından faydalı olmuştur. Karagöz, ayrıca burada destanların künyeleri hakkında bilgiler de vermiştir.

Karagöz, çalışmasının Sonuç bölümünde Türk mitolojik destanları içerisinde sualtı dünyasının bir mekân olarak işlendiği destanların tespiti dışında bu destanların özelliklerinden de bahsetmiştir. Bunu yaparken destanların kendi aralarında karşılaştırıldığı 27 soruya yanıt vermiştir. Bu sorulardan bazıları karşılaştırmanın yapıldığı tablodaki biçimiyle şöyledir:

BU ÇALIŞMADA İNCELENEN MİTOLOJİK TÜRK DESTANLARIN İSİM VE BOY BİLGİLERİ							
Akbuzat	Zayatül ek ile Hıvhlıv	Akhak Kola	Zayatül ek ile Sısulı	Ösküs Uul	Kangıva y-Mergen	Karatı Perge n	Alavgan ve Karaşav ay
Başkurt	Başkurt	Başkurt	Tatar	Altay	Tuva	Şor	(Karaçay -Malkar)
Destanda geçen sualtı dünyası hangi tür bir su kaynağının altında?							
Göl	Göl	Göl	Göl	Irma k	Deniz	Deniz	Göl
Sualtı dünyasının bir hâkimi var mı?							
✓	✓		✓	✓	✓	✓	
Sualtı dünyasında hayvan sürüleri (at, koyun gibi) var mı?							
✓	✓	✓	✓	✓			
Sualtı dünyası canlılarının vücutları toprak dışında başka bir maddeden (nur, ateş vb.) mi vuku bulmuş?							
✓	✓		✓	✓			
Yeryüzü dünyasından bir kahraman bir süreliğine sualtı dünyasında yaşıyor mu?							
✓	✓		✓	✓	✓	✓	
Sualtı dünyasında, yeryüzü dünyasının bahadırı buradaki kadın kahramana âşık oluyor mu?							
✓	✓		✓	✓			

Karagöz'ün sekiz Türk destanından hareketle sualtı dünyasını incelediği bu çalışma, Prof. Dr. Fikret Türkmen'in başkanlığını yürüttüğü "Türk Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve

Yayımlanması Projesi”nin önemini örnek olabilecek bir şekilde göstermektedir. Söz konusu projeden buna benzer daha nice özgün çalışmaların çıkacağı aşikârdır. Yine sualtı dünyasının bir mekân olarak geçtiği ve sualtı dünyasına özgü motiflerin kullanıldığı başka destanlara da ulaşılabilmesi muhtemeldir. Bu ulaşılan destanlar Karagöz’ün çalışmasında uyguladığı yöntem ve belirlediği ölçütler dâhilinde ya da bunlar biraz daha geliştirilerek incelenip bilimsel bir çalışmanın konusu yapılabilir. Böylelikle Karagöz’ün bu çalışmasına katkı sağlanarak Türk anlatılarında bir mekân olarak geçen sualtı dünyası ve o dünyaya ait motifler zenginleştirilebilir.

Eserle ilgili son söz olarak şunu söyleyebiliriz ki Karagöz’ün bu çalışması Türk anlatılarında bir mekân olarak iyi bilinen yeryüzü, yeraltı ve gökyüzü dünyalarının yanına sualtı dünyasını literatüre eklemesi açısından Türk anlatı araştırmaları adına önemli bir eksikliği gidermiştir. Doç. Dr. Erkan Karagöz’ü bu çalışmasından ötürü tebrik eder, başarılı çalışmalarının devamını dileriz.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makalemiz Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Our study does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.